

SZÁRAZ MIKLÓS GYÖRGY

Elmúlt századok illata

PÉCSI PANNÓ

(RÉSZLETEK)

Ne az évszámokban, hadjáratokban, királyok és papok dicső vagy dicstelen tetteiben, krónikák sárgult lapjain keresd a túnt idők lényegét. A múltat az illatokban, a sütemények ízében, a viccekben, dalokban és gyermekmondókákban idézheted meg. Egy város életéről nem sokat tudunk meg, ha halott köveit tapogatjuk. Kóstoljuk meg az édességeit és a borait, hallgassuk meg a muzsikusait és az énekeseit. Az ősi idők eleven levegőjét a zene, a bor és a dal, a kertek és gyümölcsök illata, a vízcsobogás, a vadászat és a játék képesek felidézni. Tekeregj, ödöngj a városban, mássz fel a dombjaira, ücsörögj a kocsmáiban, cukrászdái teraszán, a Dóm-tér gesztenyefái alatt. Kortyolgass száraz Sillert a meredek utcák borozóiban. Lófrájl, bámulj, szagolj, kóstolgass, élvezd a levegő ízét, figyeld az élet ritmusát.

Minden város mesél. Sétálsz az utcáin, bekukkantasz kongó templomaiba és udvaraiba, elmélázol a temetőkertjeiben, és a város lassan kitarulkozik. Pécs hajdani birodalmakról mesél. A Herkules oszlopaitól az Eufráteszig, a britanniai Londiniumtól az egyiptomi Thébáig terjedő hatalmas császárságról, Rómáról. Mesél ókeresztény vértanúk mennyországaról, az Isten égi birodalmáról, mesél a fényes padisah evilági szultánságaról. És persze mesél ünnepekről és hétköznapiokról, pestisjárványokról, tűzvészekről, nagy ostromokról és háborúkról. Ha szívvel hallgatod, sok mindent megtudhatsz egy városról, de mindent soha. A várost azok sem ismerik, akik kérkednek vele, mert a város él, örökké változik. Egyet állíthatunk csak biztosan, hogy amikor röpke ideig a térnek éppen ebben a szeletkéjében, a kövek, téglák és emberi életek eme kivételesen összerendeződött halmazában mozogtunk, láttunk valamit. És jó, ha tudjuk, hogy csak keveset láttunk, mert a nagyobbik rész soha nem lett a miénk, számunkra örök titok maradt.

Surányi Miklós írja, hogy a lényeges dolgok láthatatlanok. Pécs hajdani írója sok mindenre emlékszik, amiről az utána következő nemzedékek már aligha tudnak. Emlékszik a gimnázium épülete előtt reggelente lisztet mérő molnárnékra, a hat óraker misére siető asszonyok cipőinek kopogására, a kövér hentesnek pirospozsgás arcára az alsó piacon. Eszébe jut a hadastyánok zenekarát vezető tollas fővegű, ősz szakállú, hóríhorgas tamburmajor, aztán a pereces, aki nyikorgó kordéját reggelente mindig a gimnázium kapuja elé toltta. Az ő városa az volt, melyben a püspök négy nagy sárgája minden délelőtt ott kapált a palota kapujában az ezüstveretű batár előtt. Aztán az ő városa is alámerült az időben.

Minden város sajátos zajokból, színekből és csöndekből áll, melyek a lényegét jelentik, és amelyek mégis naponta múlnak ki a felejtés csöndes vesztőhelyein. Romló

kövek, rebbenő fények és árnyékok, illanó szagok, elhaló zörejek hatalmas mozaikja a város. Megszámálhatatlanul sok változó töredék áll össze azzá a bonyolult egésszé, ami végül is mindig ugyanaz, és mégsem egészen az. Mert Pécs megvan, de ki emlékszik már Teufelsbauer Antal őrlőmalmának zúgására a Tettye vizén? Ki tudja, hogy a Fehér Elefánt vendéglő cégére eredetileg a Fekete Elefánthoz címzett fűszerüzlet számára készült? Vajon hány pécsi tudja, hogy a Felsővámház utca végén, a Ledinánál ácsolták hajdanán a vesztőhelyeket, és ott voltak a városi hóhérok lakásai? Rég a föld alatt porlad az utolsó korhely is, aki még emlékezett rá, hogy a temető melletti füstös lebuiban mérték a város legjobb Sillerét. Ki tudja már, hogy ködös, téli hajnalokon miért burukkoltak olyan ádázul a majolikagyár parázna galambjai? Hogy micsoda tülkölés és ostorpattogás közepette hajtották át reggelente a poros külvárosokon a disznókondákat és a tehéncsordákat? Ki emlékszik rá, hogy a hegyoldalak havas utcáin valaha egészen a Városházáig csúsztak visítózva a ródlizók? Ki mondhatná meg, miről tereferéltek hajnalonta a kispiacon üldögélő, fekete ruhás, kötényes tejesasszonyok? Ki emlékszik a kiskocsmák szerb, horvát és cigány tamburásaira, akik a Bácskából, Szlavóniából, a messzi Macedóniából kutyagoltak ide a bosnyákok szórakoztatására? Ki tudja, ki volt Peter Szily, akiről utcát neveztek el, s a név az emberek lusta száján előbb Petersillé torzult, majd Petrezselyemmé nemesedett? Tudja-e valaki, melyik háztető vörös cserepein heverészve rendezett költői versenyt Weöres Sándor és az özvegy trafikosnő lánya, a csinos Schridde Éva? Ki mondhatná meg, hogy egy kocsmatöltelékek közt átvirrasztott éj hajnalán a Ferenciek templomának sekrestyéjébe tévedt költő miért szagolgatta a ministránsok tömjénillatú ruháját? Ki tudja már, hogy 1881. február 7-én milyen belső parancsnak engedve szorította melléhez apja fegyverét, és húzta meg a ravaszt a borús kedélyű költő lány, a tizenégy esztendő Karay Ilona?

MISZTIKUS DÉLI TÁJ

A krónikák szerint olyan farkasordító hideggel, szibériai zimankóval köszöntött az 1770. esztendő tele a városra, hogy az utcai forgalom hetekig szünetelt, a városi tanács nem ülésezett, a legszegényebbek elfészkeltek magukat odúikba, a leggazdagabbak visszahúzódtak palotáikba. Mind a négy városkaput zárva tartották, mert a strázsák hazaiszkoltak, eltűntek fűtött zugaikban. Amikor az idő végre megenyhült, városzerte fagyott kutya és macskatetemek hevertek az utcákon, de még a sertések, tehenek és az aprómarha közül is sok odaveszett az ólakban és istállókban a megveszekedett hideg miatt. A fehér halál nem kímélte az úton lévőket sem, midőn végre nagy csikorgással megnyitották, szerencsétlen vándorok behavazott tetemeire bukkantak a kapuk előtt és az útszéleken.

Száz esztendővel később egészen más időjárásról számol be a Pécsi Figyelő. „*Időjárásunk nagyon is rendkívüli* – írja a háborgó újdondász 1877. január 6-án. – *Az idő enyhe légmérsékletű, valóságos bimbófakasztó napokat élünk.*” Egy hét múlva, január

13-án még mindig a szokatlan meleg okoz gondot. *„A nap oly erősen süt, hogy a téli ruhák kezdenek eltűnedezni, a fák elfeledik, hogy a tél elején járunk, s kezdik rügyeiket ugyancsak hajtani kifelé. Öreg emberektől halljuk, hogy 1845-ben a mostanihoz hasonló időjárás volt, s február havában valamennyi fa virágzásban állott. Szó ami szó: a természet egy idő óta kijött normális állapotából.”*

Minden régi és új útikönyv azzal kezdi, hogy Pécs a délies fény, a mediterrán hangulatok városa. Mint minden közhely, ez is igaz. De azért a helytörténészek és lokálpatrióták többsége kevés újat mond, többségük ismétli elődeit és önmagát. Úgy jár, mint a rajongó szerelmes, akinek áradozását a kívülálló derűs megbocsátással hallgatja, de magában azt gondolja: „Tudom, barátom, hogy szíved választotta a világ legtündéribb teremtménye. Neked. De azért én azt is tudom, hogy akad még néhány szeretni való szépasszony rajta kívül is.”

Fanyaloghatunk, csipkelődhetünk, hiábavaló minden igyekezetünk, mert nem tagadható, hogy Pécs Magyarország legdélesebb hangulatú városa.

Nem állom meg, hogy ne idézzek egy passzust Császár Géza tréfás „Pécsi bedecker” című írásából, mely a Pécsi Élet 1919. januári számában jelent meg: *„A város púpos és ódon házaival, miniatűr járdáival, kitekert utcáival, táblákkal telepingált házaival, göröngyös aszfaltjával és különös alkotású bennszülöttjeivel igen bizarr képet nyújt. Tőle északra terül el a lombos erdőkkel, rétekkkel, szentjánosbogarakkal és kukacokkal borított Mecsek. Hatalmas tölgyekkel, kilátótornyokkal és kirándulókkal hemzsegó lankái ózonnal vannak preparálva. Vadállatai közül nevezetesebbek: az óriás gyík, a katicabogár, a szúnyog és a csösz. Sűrűn található még cigaretta csutka is, különösen a fákra szegezett »Tilos a dohányzás« feliratú táblák alatt.”* Piszkálódó szöveg, de szeretetet érzek benne, ráadásul sok szempontból találó.

Császár Géza után nézzünk egy másik uralkodót. Az éppen Szigetvár ostromára igyekvő Nagy Szulejmán, aki a déli dombok felől pillantotta meg a várost, állítólag így sóhajtott fel 1566 augusztusában: *„Ez maga a földi paradicsom!”* Kétszáz évvel később, 1744-ben a Loire megyei Saint-Chamondból érkező Jean Claude Flachat francia kereskedőt és manufaktúra-igazgatót is megragadta a látvány: *„Az öt templom városa” szép város, hegyek láncának alján épült, én nem láttam hozzá hasonló csinos várost Magyarországon.”* Richard Bright, a bristoli angol orvos és utazó 1815-ben ugyancsak délről csodálkozik rá Pécs „elragadó panorámájára”.

A Mecsek déli lejtőin elterülő városra a Földközi-tenger medencéjének napja süt, pirosuló cserépfödeleit az Adria szelei simogatják. Nehéz elhinni, hogy Budapest alig kétszáz kilométerrel fekszik északabbra. A Mecsek északi oldalát Hegyhátnak is mondják, ha tehát megszemélyesítjük, akkor azt mondhatjuk, mellkasával délnek fordulva áll a hegy, mely ölén hordozza a várost. Itt az enyhe tél későn érkezik, korai a tavasz, meleg a nyár és hosszú az ősz. Ha meteorológus volnék, Földközi-tenger felől érkező enyhe, páradús légtömegekről, szubmediterrán klímahatásról beszélnék. De nem vagyok. Így hát inkább azt mondom, hogy megszállott földrajztudósok, vajákos költők, mániás kultúrhistorikusok egybehangzóan állítják, hogy Pécsen szebbek

a nők, mint bárhol a világon. A párizsiaknál, sőt a szegediekénél is. Igazuk van. Aki ezt nem látja, minek utazik, maradjon inkább otthon.

*

Janus Pannonius írja: „*Hidd el, az elme művére nagyon hat gyakran a táj is*”. Pécs régésze, könyvtárosa, tudományos életének egyik legérdekesebb alakja, Várkonyi Nándor azt állítja, hogy Kolozsvár levegője cigányosan élénkké teszi azt, aki a levegőjét szívja. Ezzel szemben Pécs langyos, délies klímája andalít, álmodozóvá teszi az embert: „*Pécsett enyhe a tél, és az őszi sirokkó bágyszt.*” Vörös avaron című költeményében Pécs rejtőzködő költője, Lovász Pál még az ötvenhatos forradalmat is így köszönti: „*Mecsek ...: víg Tettye, kékvállú Tubes, / Mandulás, Dömörkapu, Kantavár – / virág, dal, kedv tanyája volt e hely, / aranybokával itt táncolt a nyár.*”

A város olaszos táját emlegeti Babits is, kék egét, zöld dombjait, ciszterci oskolát, Pannon tájat, török dzsámiból lett keresztény templomot. „*Ez maga a misztika*” – sóhajt fel. – „*Különös levegő, melyből elmúlt századok illata csap ki, gondolkodásra, meditatálásra készítette az érkezőt.*” Babits apja táblabíró volt, korai halála után a város temetőjében hantolták el. Gyereke, a leendő költő 1892-től járt a pécsi ciszterciek gimnáziumába. Tornából közepes volt, hatodik elemibe járt, midőn meghalt az apja. Felnőtt korában, 1931-ben egy másik kolostori hangulatú városból, az érsek-hercegprímások Duna-parti fészkeből így pillant vissza gyermekkorára városára: „*Én Esztergomban lakom, mely szintén sok műemlékkel bír, de műemlékekben Magyarország egyetlen városa sem olyan gazdag, mint Pécs.*”

Sok költő magasztalja Pécs délies báját, bennem mégis egy tulajdonképpen hétköznapi eset idézi fel leginkább ezt a déli ízt. Károlyi Amy többször is elmesélte az őt Pécs szépségéről faggató újságíróknak, hogy sosem felejtí, amint a kicsiny, kétfeledeles repülőgéppel megérkeztek a városba. Az aeroplán készséges aviatikusa berepült velük egészen a város fölé, a székesegyház fölött szűkülő spirálban ereszkedni kezdett, míg olyan alacsonyan nem szálltak, hogy a járókelők meglepetten pillantottak fel az égre, a repülőgépen ülők pedig felismerhették volna régi jó ismerőseiket. „*Egyre kisebb köröket írtunk le. Ha ismerős lettem volna, föl ismerhettem volna a járókelőket, olyan tisztán látszott az arcuk. Éppen piac volt, nagy nyüzsgés, tarkaság. Ezek voltak az első benyomásaim.*”

Mintha vetített képen látnám, olyan élénken jelenik meg előttem a kép: a recsegő rotorú gép a kék égre szürke csíkot húzva, hangos pufogással kering a piros cserepek fölött, Weöres Sándor, a költő és felesége, a költőnő rovarszemű pilótasapkában bámul le a kétezer esztendő városra. „*Pécs szebb, mint az igazi török városok – mondja Károlyi Amy –, mint Isztambul, mint Szarajevó.*”

Weöres édesanyja pécsi lány volt, ő maga ott járt egyetemre, ott jelentek meg első verseskötetei. De nem ez a legfontosabb! Hanem ahogy lakta. Élvezettel, gusztussal lakta be a várost. Nem kereste a kényelmet, igénytelen albérletekben vert tanyát. Ha kérdezték, fújta az utcaneveket: Hal tér, Bercsényi utca, Alsó Havi Boldogasszony

vagy Ágoston utca, Lánc utca, Mór utca, Anna utca, Felsőmalom utca, Zsinkó, Benyovszky, Zsolnay és Kisflórián utca. Lakott a Király utcai Aranyhajóban, egy baráti beszélgetésben még hozzáteszi a Mecsek utca és a Ferenciek utcájának a nevét is. A balokányi temető mögötti kocsibeszállóban bánatos, öreg lovak bólogtak az ajtaja előtt, részeg lókupecsek, ricsajozó hajcsárok és kofák, hajnali piacozók, halk szavú cigányok bámultak be az ablakán. A bosnyák városrészben is sűrű közegeben választott magának lakhelyet. Valahol itt pillantotta meg a híressé lett, pentameterben fogalmazott cégtáblát is: „Tóth Gyula bádogos és vízvezeték-szerelő”. Legplasztikusabban mégis az Ágoston utcai kis szoba jelenik meg előttem. Mintha az andalúz festőóriás, Picasso egyik látomásos rajza elevenedne meg: fehér húsú asszonyok után lopakodó bikaistenek, ősi csillagképek sziporkázása az égi mennyezeten, tauromachia és bőven zubogó vér. A kövezett udvart magas kőfal kerítette, és ebben a zárt térben a költő albérletének szomszédságában mészáros működött, tehenek, kecskék, borjak és gidák vére csordogált a keskeny kőcsatornában a vérgödör felé. Előfordult, hogy hatalmas vén bikákat kötöztek ki a pajta tartógerendáihoz. Egy ilyen mítoszt idéző ősi állat, valóságos húshegy állt egy délelőtt az udvaron – szétvetett mellső lába megbéklyózva, busa feje a két szarvánál fogva, erős pányvával a földig húzva –, a kis szobában összeküvököltőhada bort vedelt és irodalmi terveket szótt, aztán csönd lett, mert a küszöb nélküli, üvegezett ajtó alatt befolyt, lábuk előtt tócsává terebélyesedett a fekete vér. Amikor a hatalmas állatot levágták, patakzó vére megtöltötte a vérgödört, onnan is kibuggyant, végigszaladt az udvaron, és becsurgott Weöres szobájának küszöb nélküli, üveges ajtaja alatt.

*

„Lejtős utcák közepén friss hegyi erek hangos csörgéssel buktatják alá meszes, kemény vizüket, s viharok után megduzzadva elhordják a könnyű léchidakat, s felhatolnak a gyalogjáróra.”

Ez megint Babits.

„Honnan jöhetnek e kis patakok? kérdeztem magamtól gyermekkoromban, s egyszer elindultam az egyik nyomában, mint egy kis detektív a hegyeken át, követtem kanyargós útjain, tűnődve álltam meg kisdud kataraktái fölött és nem találtam forrását; s este sárosan, porosan vergődve haza új, ábrándos fogalmat hoztam magammal a nagyvilág végtelenségéről.”

De erről ne többet, a vizekkel még találkozunk. Mert valóban sajátja ennek a délnak fordult városnak, hogy kisebb-nagyobb völgyecskéi is mind délre nyílnak, s bennük a karsztvizek, patakok, erecskék, időszakos vízfolyások is délnek csobognak, egy-egy nagyobb felhőszakadás után kitakarítják, leöblítik a poros utcákat.

Egy 1937-es ismertetőben azt olvasom, hogy különleges hangulatát erősíti a városnak, hogy minden pontjáról látszanak a hegyek. Ez fontos. Hogy a városból rálátni a tájra, mely viszont nem torpan meg a városfalaknál, beszüremkedik a házak közé. Táj és város nem határolódik el élesen: már-már észrevétlenül olvad egymásba. Ez a

szellős, lazán települtség a középkori városra is jellemző volt. A fák, ligetek, erdős völgyecskék, cserjés-sziklás hegyoldalak, a szőlők, sáfránykertek, gyümölcsösök besziárogtak a belvárosba is. Ez is mediterrán hatás.

És még valami: a zárt, rejtőzködő udvarok. Ez a város déliesen tartózkodó, már-már keleties, ahogy rejteni igyekszik a magánélet tereit. Itt határozottan elkülönül a magánélet és a közélet. Nem, nem úgy, mint a Balkán falvaiban és városaiban. Azt nem! Erre Pécs nagyon kényes. Csak semmi Balkánozás! Különben is, Pécs délről nem horvát, bosnyák, szerb vagy bolgár területekkel, hanem egyből Athénnal, Rómával, Nápollyal tart rokonságot. A város bezárkózó, virágos udvarai nem Szarajevó, Podgorica, Nis udvarait, a belső tereket az avatatlan tekintettől óvó, örökzölddel futtatott kőkerítései nem Szkopje, Szliven és Koszovó kerítéseit, hanem Toscana ódon lugasait, Granada csobogós carmenjeit, Sevilla zárt pátióit, végső soron tehát Róma hajdani átriumait álmodják őseiknek. Pécsről elszármazott barátom ezt így foglalja össze: „Pécsen a magánélet és a közélet tere valóban déliesen elkülönül. De ez nem az *Ezeregy éjtről* álmódó Balkán papucsos magántere, ahol rozsdás limlomok, egy hajdani, széthullott világ korhadékai közt botorkál a gazda, a falakon túl kiéhezett kóbor kutyák sompolyognak, a férfiak pedig fegyverrel a kézben járnak. Nem. Pécs a rendezett Balkán, ahol mindkét szféra élhető.”

„Pompás szerpentinek aranyos kavicsokkal kígyóznak a fehér szirtek közt s nagy kőkeresztek kandikálnak a változatos mélységekbe. Magas kőszál trónjáról a Havi Boldogasszony méltóságosan néz farkasszemet a sík város ó-kupolás mecseteivel, melyek most a keresztet csillogtatják erkélyes tornyukon. Az Árpádkori dóm négy román tornyával erős vár gyanánt uralkodik a városon, s a dóm mögött meredek utcák macskafejes járói kúsznak a hegynek.”

Megint Babits. Ha akarná sem tagadhatná a pécsiségét. De miért akarná?

Ez a város már sok mindenkit meghódított. 1923. október 30-án adott első és utolsó pécsi hangversenye előtt Bartók Béla málázva sétálgatott az utcákon, rozsdás levelű gesztenyefák alatt, majd a Pécsi Lapoknak adott nyilatkozatában lelkesen beszélt a benyomásairól, hogy milyen kivételes atmoszférája van a városnak, a székesegyháznak és környékének, hogy ez Magyarországon egyedülálló. A fáma úgy tartja, hogy évekkel később Wallerstein Bódog – már a neve is muzsika –, a Zenekedvelők Egyesületének alelnöke, Bartók szavait idézve vetette fel az egyesület 1929. esztendei közgyűlésén, hogy a salzburgi játékok mintájára Pécsen is ünnepi szabadtéri játékokat kellene szervezni. Hol másutt, mint a Dóm téren?

FÉLHOLD ÉS KERESZT

A soknyelvű és sokszokású város

Egy régi pécsi krónikás, Pecsevi Ibrahim írja, hogy Gázi Giráj krími tatár kán 1603-ban a városban telelt.

„A kán a telet Pécssett töltötte el. Majdnem minden nap ellátogattunk hozzá, időnként pedig együtt elmentünk sétálgatásra, vadászatra. Többnyire írogatással és egyéb szép foglalkozásokkal töltöttük az időt. Engem, szegényt, különösen a talika írásmódra buzdított, és a toll metszésének a módjára és az írás némely szabályaira oktatott. A jó magot azonban nagyon terméketlen talajra szórta!”

Milyen kedélyes. Otthonos. A művelt tatár két város felkoncolása közt Pécssett múlatja az időt. Van, aki téli fürdőkúrára Karlsbadba vonatozik, Gázi Giráj Pécsset tünteti ki figyelmével. (Legyünk igazságosak: a kán nem csak hadvezér, de olvasott ember, tehetséges költő és komponista is volt.) Mintha valahol Törökországban, és nem is egy megszállt magyar városban írták volna. Mert így is van. Amikor a pécsi születésű Ibrahim a fentebbi sorokat írja, Pécs már távol a frontoktól, a végvári vonaltól. Helyőrsége kicsiny, több benne az iparos és a kereskedő, mint a szedett-vedett balkáni katonanép. Muzulmán elemi iskolája (Mekteb) van hús, iszlám főiskolája (Medrese) öt. A fényes pécsi szandzsákbéget hivatalnokok és írnokok hada, dzsámik, mecsetek, fürdők alkalmazottainak serege, kolostori dervisek veszik körül. *„Ez a paradisah városa”* – írja testvérenek, a haditanács elnökének Badeni Lajos ögróf, a város 1686. évi felszabadítója. *„Minden elhamvadt, csak az a vigasztaló, hogy minden az ősellenségé volt.”*

Nagyvonalú a jeles hadvezér, ugyanis a székesegyház például nem leégett, hanem a hochkircheni ezred fosztotta ki. Azt a reneszánsz berendezést, mely még a Mohács előtti időkből maradt, és átvészelte a hódoltság korát, nem a „pogány” törökök, hanem az „európai” felszabadítók rabolták el. Gabriel Vecchi tábornok a keresztelőkutat egy állatkertbe helyezte el, a jezsuiták oltárokat, rácsokat hurcoltak, de ők lovasították meg a szószerket is. Radocsay Mátyás, a felszabadulást követő idők első püspöke felpanaszolja, hogy Vecchi *„a boldog emlékü Szent István király által Szent Péter tiszteletére emelt, sok márványkövel és vas ráccozattal ékesített ősrégi templomot”* kifosztotta, *„a márványpádimentumú és kövekkel ékesített síremlékeket felnyitatta, s a püspököknek nagy gonddal emelt monumentumait nem borzadott meggyalázni, jóllehet maga a kereszténység ellensége, az török is azokat érintetlenül hagyta”*. A hős tábornok még az órákat is kiszerezte a tornyokból, és leszedette, azután eladatta az ólomtetőzetet is.

Hogy a város a hódoltság másfél évszázada alatt nagyon eltörökösödött, az nem vitás. Evlia Cselebi 1663-ban így ír: *„Mohamedán városrész van hat, egyetlen keresztény városrésze a budai kapun kívül fekszik. A fallal körülvett városban magyar, örmény, görög és frank nincs, de zsidó van.”*

Különös az adóösszeírásokban látni a török mahallék elnevezéseit. Szent Ferenc mahalle, Szent László mahalle, Szent Tamás mahalle ennyi és ennyi adózóval. A mahalle nem városnegyed, nem kerület, nem is tér vagy utca, inkább amolyan háztömbféle, melynek központjában az iszlám valamely hivatalos épülete, imaház, iskola vagy bíróság áll. A XVII. század közepi város házainak, kertjeinek, szöleinek talán tizede maradhatott keresztény kézen. Csakhogy nemsoká fordul a kocka. Evlia Cselebi sorainak kelte után egy emberöltő telik csak el, és Csoór Ibrahim janicsár aga, Mehmet

aga vagy Ahmed Zaim egykori házában már jezsuita iskoladrámákat játszatnak, melyek keresztényüldözésről szólnak, a hitvalló mártírok kínjait ecsetelik.

Nincs ebben semmi különös, ezen csak az csodálkozik, aki nem ismeri a város történetét. Pécs mindig is több nyelvű volt. Kelta, pannon, római város, majd a IX. századi latin-frank *Quinque Ecclesiae*: „öt templom”, „öt egyház”. A német *Fünfkirchen* ennek tükörfordítása. A római *Sopianae* elnevezésben ott rejtőzhet a kelta település emléke is, bár újabban nem a mocsaras, vizenyős területet jelentő kelta *sup* vagy *sop* gyökű szóban, hanem a *Sopius* vagy *Sopianus* névben – feltehetően egy hajdani rangos tisztviselő, hatalmas birtokos nevében – vélik felfedezni a város nevének eredetét. A magyar név talán délszláv eredetű, és kályhát vagy kemencét jelent. Egyetértés ebben sincs, sokan a szláv-latin ötöst keresik a magyar elnevezésben is. A XII-XIII. században a magyar népesség mellett számottevő a francia és a vallon, az 1330-as évektől viszont inkább német telepések érkeznek. Nem lehetetlen, hogy a tatárjárás és Mohács, vagyis 1241 és 1526 között Pécs a legnagyobb és legnépesebb magyar város. Valahol azt olvasom, hogy a XIV. századi város fallal körülvett területe kétszerese az akkori Buda, és valamivel nagyobb Bécs fallal övezett területeinél. Alkalmas a királyi udvartartás befogadására és „udvarias” jól tartására. 1495-ben például II. Ulászló időz hosszasan a falai közt: a pécsi Bálint illetve Gábor ötvös mesterek dolgoznak neki, de Boltos Benedek pécsi kerekedő üzletében ruhaanyagot, posztót, aranyozott hacukát, török bársonyt is vásárolnak az uralkodó megrendelésére. A XVI. századtól balkáni népek, török elől menekülő szerbek, katolikus bosnyákok jelennek meg, majd a török Pécs másfél évszázada következik. A török város persze zsidó, magyar, bosnyák és szerb is. A felszabadítás után ismét magyarrá és németté lesz, de nem veszi el délszlávos jellegét sem.

Ez a város felszívja, magába olvasztja az idegeneket. Ha a főterén ácsorogva felpillantunk, Gázi Kászim pasa dzsámiján együtt csillan a napfény a félhold és a kereszt aranyán. Ha viszont a lábunk alá nézünk, a földet vizsgáljuk, akkor még tisztábban látjuk, hogyan rétegződik itt a múlt. A török dzsámit az Árpád-kori Szent Bertalan templom helyén – és annak köveiből –, keresztény foglyokért kapott váltságdíjból építtette 1550 körül a pécsi szandzsákbég. A gótikus Szent Bertalan-plébániatemplomot az 1200-as évek derekán emelték a keresztény város főleg magyar és francia (burgundiai), vallon polgárai. Az Árpád-kori plébániatemplom maga is korábbi romokra épült, egykori szentélye alatt ókeresztény osszáriumot, csontkamrát találtak a régészek. És hogy teljes legyen a kép, az 1930. évi ásatások alkalmával a dzsámi északnyugati előcsarnokának alapfalai közt megtalálták *Cicereius Homuncio*, a *Sopianae*-ban állomásozó római kiegészítő légio consuli beneficiáriusának fogadalmi ol-tárkövét, melyet 240 körül állíttatott Gordianus császár üdvéért. A dzsámiból újrakeresztelt mai templomban viszont megmaradtak a törökök rituális mosdómencedéi – mint szenteltvíztartók.

Szép a sokszínűség, a népek keveredése, mondhatjuk fanyalogva, de azért a tatár kán verset írni, sétálgatni, vadászgatni – seregeivel együtt – ment volna inkább Bécsbe vagy Isztambulba. Az is igaz, hogy nem kell ahhoz török és tatár, hogy az egymás mellett élő polgár megvaduljon, szomszéd a szomszédjának essen. Ha ítéletidő van, reng a föld, özönvíz morajlik, az állatok – még az ősellenségek is – összebújnak. Az ember a legnagyobb vészben sem tagadja meg önmagát, szorult helyzetében is a másé után nyúl. Ha más nem, jusson eszünkbe csak ama nevezetes „pécsi disputa”.

Lássuk, hogyan is esett.

1588 augusztusát mutatják a kalendáriumok. A város már negyvenöt éve, két emberöltő óta a töröké, a püspök és a katolikus papság többsége elmenekült, a templomokat, kápolnákat mecsetekké alakították, raktárakként, istállókként használják. Kivéve a középkori városfalon kívül eső Mindenszentek templomát. Ez a sem nem kicsiny, sem nem nagy templom keresztény kézen maradt, egyik része a katolikusoké, másik része a protestánsoké. A Mecsek oldalában, a Tettye utcában álló egyház elég öregecske, hiszen már az 1300-as évek elején is plébániatemplomként szolgált. Az unitárius Választói György és a református Skaricza Máté – ráckevei lelkész – mérte itt össze a tudását, de jelen voltak a katolikusok képviselői is.

Hogy mi lehetett a vita tárgya?

Bolond kérdés! Nyilván a hit nagy kérdései.

Igen is meg nem is. Mondjuk úgy, hogy részben. Egyrészt a hit, másrészt a körmői csikók, a csengő aranyak. Tudjuk, a kor Európájában vallásháború dúl: pápisták küzdenek szóval és fegyverrel protestáns kálvinisták, lutheránusok, antitrinitáriusok ellen, miközben az utóbbiak egymást sem kímélik. Az első erdélyi fejedelem, János Zsigmond országa az 1560-as évek végén a vallási tolerancia szigete. A tordai öreg templomban 1568-ban tartott erdélyi gyűlés kimondta, hogy a reformáció bármely irányzata szabadon hirdetheti tanait Erdély földjén: *„a prédikátorok kiki a maga értelme szerint hirdessék az evangéliumot”*. Azt akarjuk – mondta az 1569. esztendei nagyváradi hitvitán a földkerekség azóta is egyetlen antitrinitárius (szentháromságtagadó), vagyis unitárius uralkodója –, hogy a mi birodalmunk a szabadság hona legyen, mivel tudjuk, hogy a hit Isten ajándéka, és a lelkiismeret erőszakkal nem alakítható. 1571-ben törvénybe is foglaltatott a négy bevett felekezet – a katolikus, az evangélikus, a református és az unitárius vallás – szabad vallásgyakorlata. Csakhogy ezzel még nem ért véget a vita, ráadásul Erdély a szétszakított Magyarországnak csak egy darabkája. A dunántúli hódoltsági területeken is fellángoltak a hitviták tüzei. 1574-ben a nagyharsányi vitát követően a szentháromságban hívő reformátusok odáig elmentek, hogy kivégeztették antitrinitárius ellenfelüket. Ezt már a budai pasa sem nézhette tétlenül. (Ismert a török vallási toleranciája, vagy inkább közönye – mely azért sosem mulasztja el a muzulmán vallás elsőbbségét hangsúlyozni –, ám kevésbé ismert az a rokonszenv, melyet a könyv, vagyis a bibliai kinyilatkoztatás egyéb vallásai, tehát a kereszténység és a judaizmus iránt érez. Még kevésbé tudott, hogy az

iszlám a kereszténységben belül az unitarizmust tartja a magához legközelebb álló irányzatnak.) A budai pasa tehát nem habozott, halálra ítélte a nagyharsányi hitvitázó, református gyilkosokat. Akik éppen ellenfeleik, a pécsi antitrinitáriusok közbenjárására menekülhettek meg a haláltól. És éppen Válaszúti György, a pécsi unitárius egyház másodpapja az, aki 1575-ben Budán kitalálja a törökknél a kegyelmet. Az az ember, aki tizenhárom esztendő múlva a pécsi Mindenszentek templomában maga is vitázni fog. Erdélyből jött, feltehetően Válaszúton született, Kolozsvárott tanult, ahol az a Johannes Sommer lehetett rá a legnagyobb hatással, akit Európa-szerte eretnekként köröznék. 1572-ben érkezik meg Pécsre, és lesz a híres unitárius Jászberényi György harcostársa. Az 1588-as vita idején már ő a jobbára unitárius város vezető lelkésze.

A vita közvetlen oka pedig nem más, mint hogy a többségében antitrinitárius Pécs polgárait a többségében református Tolna nagytekintélyű papja, Decsi Gáspár kiátkozza. Na de miért teszi ezt, kérdezhetjük elfogódottan. A hit miatt? Hogy akkor most csak az Atya az Isten, vagy a Fiú és a Szentlélek is? Ne legyünk igazságtalanok, a református teológust feltehetően érdekli a Szentlélek is, de biztos, hogy nem hagyhatja figyelmen kívül híveinek, a református tolnai kereskedőknek az érdekeit. Márpedig a dunai kereskedelem és az alföldi szarvasmarha-kereskedelem tetemes része is éppen Tolnán és Pécsen keresztül bonyolódik. Pécs pedig hagyományosan az Adriamellék, Horvátország, a déli osztrák területek, Velence és Észak-Itália kapuja. Egy dudás két csárdában. Az 1580-as években egyre jegesebb lett a viszony a két város vezetése között, amikor pedig Jászberényi György meghalt, Decsi Gáspár nem habozott, hogy minél inkább elszigetelje őket, eretnekké nyilvánította a pécsi unitáriusokat.

Akkor hát miért nem vele állt ki Válaszúti?

A válasz egyszerű: mert Decsinek nem állt érdekében kockáztatni. Miért adjon lehetőséget, hogy kimagyarázzák magukat? A marhák csak tulakodjanak bőgve a tolnai utakon, a pécsi kereskedőket meg fogadják gyanakodva mindenütt. Mit kell erről vitatkozni? A pécsieknek találniuk kellett valakit. Egy nagytekintélyű ellenfelet. Ez volt Skaricza Máté, a híres ráckevei prédikátor. Nem tudjuk, mi hajtotta, amikor fölvette a pécsiek által elé dobott kesztyűt, de csodálkoznék, ha csak a vitatkozó kedv, a győzni akarás, a hit vagy a hiúság lett volna. Lehet, hogy éppen saját református hívei küldték, akik a budai pasa előszobájában megegyeztek, gazdasági szövetségre léptek a hitbéli ellenséggel. Nem lehetett könnyű döntés, hiszen ha a IV-V. századi Pécs, pontosabban a római Sopianae nem is biztos, hogy ariánus – tehát szentháromságtagadó – központ volt, a XVI. század végi török Pécs már egészen biztosan az volt. Mert nemcsak a nagyon felkészült Válaszúttal kellett szembe néznie, hanem a pécsi unitárius iskola tanulóival és végzett teológusaival, vagyis a Mindenszentek templomának padosoraiban összezsúfolódó, feszülten figyelő, nyilván hangosan véleményét nyilvánító, a hit kérdéseiben járatos közönséggel is, akik közt bizonyára sokan emlékeztek még a nagyharsányi esetre is.

Hogy mi lett a vita eredménye? Mondhatnám, hogy semmi. Mondhatnám, hogy Pécs győzött. A pécsiek gazdasági érdeke. De inkább azt mondom, hogy mindenki nyert, mert ennek a vitának eredményeképpen született meg a magyar hitvitázó irodalom egyik legterjedelmesebb, legfontosabb, legátgondoltabb műve, ahogy Dán Róbert írja, az egyetemes európai művelődéstörténet fontos dokumentuma.

Ám az idő múlandó. Miként a szüntelen fogyó és hízó hold, Fortuna kerekén fordul és örökké újra fordul a kiszolgáltatott ember sorsa is: két évtized alig telik, és megjelennek Pécssett a budai külvárosban a katolikus horvátok. Lelkészüik, Matkovic Simon kemény harcot folytat, hogy a Mindenszentek templomát ne csak az unitáriusok használhassák. A magyar katolikusok ez idő tájt egy kis fatemplomban szorulnak össze.

(Folytatása következik)

